

A RÉGÉSZ HERMAN OTTÓ

FÜLEP FERENC

150 évvel ezelőtt született a magyar tudománytörténet egyik legjelentősebb és legérdekesebb egyénisége, Herman Ottó. Születésének és halálának kerek évfordulóin mind a természettudományok, mind a néprajz, mind a régészet művelői megemlékeznek a sokoldalú tudományos munkásságot kifejtett, nagy hazánkfíáról, akit a szó nemes értelmében polihisztként tartanak számon. A magyar régészettudomány képviselőinek nevében születésének 125. évfordulóján Banner János¹ méltatta nemes egyszerűséggel Herman Ottó munkásságát és jelentőségét a magyar régészetben, közelebbről a magyar paleolitik kutatások történetében. Ugyancsak Banner János² volt az, aki számos kiadatlan levelének közreadásával Herman Ottónak nemcsak műhelytitkaiba adott bepillantást, hanem érdekes ecsetvonásokkal vázolta fel a nagy tudós emberi magatartásának, színes egyéniségének ezekben a levelekben megnyilatkozó sajátosságait.

A magyar tudományos élet előbb már említett szakterületei kegyelettel és a legnagyobb tisztelettel hajtották meg az emlékezés lobogóit Herman Ottó alakja és munkássága előtt, attól kezdve, hogy Lambrecht Kálmán³ 1915-ben a Magyar Barlangkutató Társulat ülésén magasan szárnyaló beszédben siratta el azt a veszteséget, amely halálával a magyar tudományt, többek között az ősrégészeti kutatásokat is érte. Megbecsülésének jele az is, hogy a miskolci múzeum Herman Ottó nevét vette fel, hiszen ez volt az a vidék, amelyhez legnagyobb sikerei fűződtek, s ez a múzeum az, amely – a Nemzeti Múzeum mellett – „kegyelettel őrzi régiségtárában Herman Ottó féltve őrzött kincseit: a jégkorszak ősemberének első magyarországi emlékeit, felismerőjük lángelméjének értékes bizonyítékait.”⁴ (Lambrecht Kálmán, Emlékbeszéd). Magától értetődő tehát, hogy ez a múzeum most is megemlékezik névadójáról születésének 150. évfordulóján.

Úgy gondolom, ebben a körben felesleges lenne részletesen kitérnem arra a hazai és nemzetközi szakkörökben nagy hullámokat kavart vitára, sőt harcra, amely 1893 után lángolt fel, amikor Herman Ottó⁵ ismertette az 1891-ben megtalált miskolci, Bársonyházi szakócákat és zseniális felismerésével ezeket a diluviális ember eszközeiként, keze munkájaként határozta meg. Az autodidakta Herman Ottó, aki a természettudományi területen már korábban jó nevet vívott ki magának, szinte belerobbant a magyar ősember-

1. *Banner J.*, 1963. 7. skk.

2. *Banner J.*, 1965. 7. skk.

3. *Lambrecht K.*, 1915. 1. skk.

4. *Lambrecht K.*, 1915. 3.

5. *Herman O.*, 1893. 1. skk.

kutatás problematikájának közepébe. Ettől kezdve kb. 20 éven át élesztője, előharcosa lett a magyar paleolit kutatásnak. Amint köztudomású, de azért e helyen néhány szóval rámutatok, nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy szinte egész Európában, de a környező országokban már mindenütt előkerültek olyan leletek, amelyek a negyedkori ember létét, életét bizonyították, míg hazánkban ezek előfordulását tagadták, illetve kétségbe vonták, holott a korszak leletei már hazánk területén is jelentkeztek (Moravány). Amikor pedig Herman Ottó ezeket a leleteket paleolitiként határozta meg, elsősorban a hazai geológia köréből súlyos támadások érték, külföldön pedig ezeket az eszközöket egyes szakemberek szkepticizmussal fogadták, sőt voltak tudósok, akik hamisítványoknak tekintették.

Herman Ottó ekkor határozta el, hogy munkásságát kiterjeszti az ősrégészet körére és szívós energiával beledolgozta magát a paleolit problémáiba. Igen jól világítja meg ezt Vértes László⁶: „... Talán csak harmadsorban, vagy még később kerülhetett sor arra, hogy régészettel is foglalkozzék. Mégis annyi szakmai hévvel, szeretettel és hozzáértéssel tette, hogy csodálatra készíti a késői utódokat, akik a maguk egyre zsugorodó szakterületén specializálódva, idestova már a polihisztor kitermelődésének lehetőségeit sem érték meg.” Húsz évet áldozott arra az életéből, hogy a magyar paleolit kutatást kimozdítsa a holtpontról.

A nagy patrióta és függetlenségi politikus Herman Ottóban azonban ezen túl még egy másik érzés is dolgozott: nemzeti önértékét mélyen sértette, hogy hazánk e területen ennyire hátramaradt az európai fejlődésben, és szenvedélyesen dolgozott azon, hogy a magyar ősemberkutatás eredményeit a külföld ne csak megismerje, hanem *elismerje*. 1911. február 6-án a Magyar Geológiai Társaság barlangkutató bizottságában tartott előadásában keserű szavakkal emlékezik meg arról⁷, hogy a külföld mennyire nem ismeri, illetve félreismeri a magyar kutatás eredményeit, bár akkor már 1906 óta megindultak a nagyszabású barlangkutatások a Bükk hegységben, Herman Ottó harcai és Darányi Ignác földművelődésügyi miniszternél történt személyes közbenjárása következtében. És éppen az Herman Ottó régészeti területen kifejtett működésének legnagyobb eredménye, saját tudományos eredményein túlmutatva, hogy működése elindította a magyarországi paleolit kutatásokat, elsősorban a bükki barlangkutatásokat, amelyek átütő erővel bizonyították a diluviális rétegek jelenlétét az Avason, s így igazolták – bár másodlagos fekvésben – a diluviális rétegek jelenlétének lehetőségét a Bársony-házi szakócák lelőhelyén is.

Tudományos eredményeinek értékéből semmit sem von le az a körülmény, hogy a Bársony-házi gágotolitokat az újabb kutatás esetleg későbbinek, mezolitnak minősíti.⁸ A legújabb nézetek szerint ezek a középső-paleolitikumba tehetők.⁹

E visszapillantás lezárásaként szeretnék rámutatni egy olyan gondolatra Herman Ottó munkásságában, amelyet nem nagyon szoktak emlegetni, holott – véleményem szerint – ezzel messze megelőzte korát. A paleolit korszak leletei számára nem pusztán egy-egy eszközt jelentettek. Mai divatos szóval élve, a korszak életét komplexen szemlélte, az eszközök és leletek azt a fő célt szolgálták, hogy segítségükkel a társadalmi összefüggé-

6. Vértes L., 1965. 91.

7. Herman O., 1911. 110.

8. Vértes L., 1965. 103.

9. Gábori M., 1981. 101.

seket világítsa meg. Világosan megfogalmazta ezt a már idézett 1911. febr. 6-án tartott előadásában¹⁰: „A kutatás végcélja nem az egyoldalú, mesterséges és mesterkélt alakrendszerek alkotása, hanem az ősember fejlődésének és összes életviszonyainak megállapítása a természet alakulatainak menetében. A kutató vessen számot az ősember összes szükségleteinek lényegével és vegye számba azt is, amit ezek mondanak neki!” Olyan gondolatok, amelyek a modern régészettudomány „ars poetica”-ját képezik ma is.

Herman Ottó tehát a paleolit embertől származó leletek értékelésénél ilyen új, modern felfogást vall. Nem kell tehát egyáltalán csodálkoznunk azon, hogy a természet-tudós Herman Ottó az ember megjelenésének idejét, az ember származását illetően is a maga korában forradalmian új tanokat hirdet. 1913-ban megjelent „A magyar paleolith és tartozékai” című cikkében¹¹ igen éles hangon utasítja el a Mózes Genezisést, a bibliai világ-, illetve emberteremtés elméletét, amely szerint „az isten szabott időben teremtette a mindenséget és magát az embert.” U. itt hitet tesz a darwini tanok mellett, és beszél arról a „hatalmas nyomásról”, „melyet Darwin föllépése (1859) a fajok keletkezéséről, így az emberről is szóló tanítása ellenállhatatlanul gyakorolt”, tudniillik az elővilág, és benne az ember fejlődéséről szóló tudományok fejlődésére.

1903-ban a Természettudományi Közlöny XXXV. kötetének 402. füzetében Herman Ottónak egy kisebb terjedelmű, de rendkívül izgalmas cikke jelent meg „A kéz és a szám az ősfoglalkozások körében” címmel.¹² Mindjárt megjegyzem, hogy a cikknek a második része, amely a számokkal, azok kialakulásával foglalkozik, kívül esik jelen tárgyalásunk keretein. Annál érdekesebb viszont a cikknek az első része, amely a kéz kialakulásával, a kéznek mint az ember munkavégző eszközének szerepével és a lábtól való elkülönülésének problémájával foglalkozik.

Legyen szabad most egy kis kitérőt tennem. Engels Frigyes 1876-ban egy soha be nem fejezett bevezető tanulmányt írt „A munka része a majom emberré válásában” címmel, amelyet később alapvető nagy műve, „A természet dialektikája” iratkötegéhez csatolt.¹³ Az előbb említett tanulmány 1896-ban jelent meg először nyomtatásban a „Neue Zeit” hasábjain. Ebben a tanulmányban Engels foglalkozik a kéz szerepével, az emberi munka kialakulásával, a munkaeszközök készítésével, és ennek jelentőségével az ember további fejlődésében.

Visszatérve most már Herman Ottó „A kéz és a szám az ősfoglalkozások körében” című tanulmányához, Herman Ottó azt írja:¹⁴ „Noha itt, ez alkalommal csupán csak a kézzel lesz dolgunk, úgy amint a lábtól alak és rendeltetés szerint elkülönült és így fejlődésének és jelentőségének legmagasabb fokát érte el: a lábbal való viszonyítást teljesen mellőzni nem lehet . . .” Majd ugyanitt lejjebb:¹⁵ „A kéz és a láb szervezeti elkülönülése így az embernél, a kéz tekintetében, a lábtól való szabad, teljesen független cselekvést, a láb tekintetében a kéztől teljesen független fennjárást jelenti . . .”

10. Herman O., 1911. 111.

11. Herman O., 1913. 10.

12. Herman O., 1903. 97. skk.

13. Engels, F., 1963. 449. skk.

14. Herman O., 1903. 98.

15. Herman O., 1903. 98.

Mit ír ezzel kapcsolatban Engels¹⁶: „Bizonyára mindenekelőtt életmódjuktól indítatva, amely a mászásnál más ügyleteket jelöl ki a kéznek, mint a lábnek, ezek a majmok a *sík földön* (ezt még külön is szeretném kiemelni!) kezdtek leszokni a kéz segítségülvételéről járás közben és mindinkább felegyenesedett járást vettek fel.” Ugyanitt lejjebb¹⁷: „A majmoknál is uralkodik már a kéz és a láb felhasználásának megosztása. A kezét, mint már említettük, a mászásnál másképpen használják, mint a lábat.” Ismét lejjebb Engelsnél.¹⁸ „Az emberkéz fokozatos kifinomodása és a lábnek a felegyenesedett járásra való, ezzel lépést tartó kiképződése kétségtelenül ilyen korreláció révén is visszahatott a szervezetnek más részeire.”

Térjünk vissza ismét Herman Ottóhoz.¹⁹ „Tudjuk, hogy az emberi csecsemő még »kézzel-lábbal« kapkod; . . . az emberi csecsemő járásának legkezdetlegesebb formája még a »négykézláb«-járás és ez csak a csecsemő szervezetének zsenge volta miatt esetlenebb a majoménál, a *sík földön* értve.” (Szeretnék itt visszamutatni az Engelsnél előbb előfordult, hasonló „*sík földön*” kifejezésre!)

Mit olvashatunk, hasonlóan Engelsnél.²⁰ „Minden ma még élő emberszabású majom tud felegyenesedve állni és csupán két lábon tovamozogni. De csak szükség esetén és felettebb gyámoltalanul . . . Egyáltalában a majmoknál még ma is megfigyelhetünk minden átmeneti fokot a *négykézláb*-járástól a két lábon járásig”.

Herman Ottó tanulmányában eljut ahhoz a gondolathoz, hogy a kéz „biztos eszköz-lőjévé és végrehajtójává” válik az emberi értelemnek. Erre példákat is hoz fel²¹: „Gondoljunk itt a kéz szerepére, amely egy Liszt zongora-, vagy Paganini hegedűjátékában van kifejezve s a mi méltán bámulatba ejtethet.” Lejjebb pedig „Rafaél sextina madonnáját” említi még meg példaként, melyet „az értelem szolgálatában, . . . az akaratnak alávetett jobb kéz . . . viszi át a vászonra . . .”.

Milyen példákat hoz fel Engels a munka révén kifinomult emberkéz alkotásaira? Engelsnél egy bonyolult, hosszú mondat végén a következők olvashatók²²: „. . . új, mind bonyolultabb műveletekre való folyton megújuló alkalmazása révén tett szert az emberkéz a tökéletességnek arra a magas fokára, amelyen Raffaello festményeit, Thorvaldsen szobrait, Paganini zenéjét elővarázsolhatta.”

Tisztelt Hallgatóim! Szeretném a gyanúnak még a leghalványabb árnyékát is elhárítani magamtól, hogy Herman Ottóból marxista tudóst faragjak. A fenti párhuzamokkal egyetlen dolgot szerettem volna bizonyítani, hogy ez a nagy tudós, amikor 1903-ban ezt a cikket írta, feltehetően ismerte, olvasta Engels 1896-ban Németországban megjelent tanulmányát. Erre utalnak az összecsengések, a példák azonossága. Herman Ottó tehát nemcsak a természettudományok terén, a darwini tanok híveként igyekezett lépést tartani a kor tudományával, hanem idézett tanulmányában – kimutathatóan – az őstársadalmak kutatásában új utakat kijelölő Engels munkáit is figyelemmel kísérte.

A haladó tudomány képviselői ezért is hajtának fejet a 150 évvel ezelőtt született Herman Ottó emléke előtt.

16. Engels, F., 1963. 449.

17. Engels, F., 1963. 449.

18. Engels, F., 1963. 451.

19. Herman O., 1903. 98. skk.

20. Engels, F., 1963. 449.

21. Herman O., 1903. 102.

22. Engels, F., 1963. 450.

IRODALOM

- Banner J.*, 1963. Herman Ottó helye a magyar őskőkor-kutatás történetében. HOMÉvk. III. 7–13.
- Banner J.*, 1965. Párbaj a negyedkori ember sílex lándzsájával. HOMÉvk. V.
- Engels, F.*, 1963. A munka része a majom emberré válásában. Marx K. és Engels F. művei 20. Budapest.
- Gábori M.*, 1981. Az őseember korának kutatása Magyarországon (1969–1980). MTA II. Oszt. Közl. 30/1.
- Herman O.*, 1893. A miskolczi palaeolith lelet. Arch. Ért. 13.
- Herman O.*, 1903. A kéz és a szám az ősfoglalkozások körében. Természettudományi Közlöny 35. 402. füzet.
- Herman O.*, 1911. Előadás a Magyarhoni Földtani Társ. barlangkutató bizottságának 1911. febr. 6. ülésén. Közl. a M. F. T. Barlangkutató Bizottságból. Budapest. 1. füzet.
- Herman O.*, 1913. A magyar palaeolith és tartozékai. Barlangkutatás, I. 1. füzet.
- Lambrecht K.*, 1915. Emlékbeszéd. Barlangkutatás III. 1. füzet.
- Vértés L.*, 1965. Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest.